

En la sección introductoria revisa el tratadista las diversas interpretaciones historiográficas acerca de Arrio, desde J.H. Newman (*The Arians of the Fourth Century*, Londres, 1833) hasta los trabajos de M.F. Wiles y R.C. Gregg («Asterius: A New Chapter in the History of Arianism») y R.P.C. Hanson («The Arian Doctrine of the Incarnation»), que aparecen en las páginas, 111-151 y 181-217 del volumen que, editado por R.C. Gregg, se titula *Arianism. Historical and Theological Reassessments* (Cambridge-Mass 1985). Seguidamente, R. Williams observa el periplo biográfico de Arrio, sus ideas teológicas y sus relaciones con la especulación filosófica del período imperial. La obra acaba con una edición de las varias fórmulas de fe, que en esa época se dieron a conocer, y una amplia bibliografía.

En las páginas 175 y 233, Williams extrae el corolario de que Arrio fue un conservador alejandrino, tanto en lo alusivo a su sistema teológico como en lo que se refiere a la disciplina de la Iglesia. Arrio se adelantó asimismo a las elucubraciones filosóficas de su tiempo, al postular la idea de que la esencia de Dios no es susceptible de formulación conceptual alguna, ni tampoco de ser imitada o difundida por cualquier procedimiento natural de difusión.

Nos hallamos, en suma, ante un gran libro. Sin embargo, yo destaco en su contenido tres aciertos superlativos. Radica el primero en fijar hacia 321, en la página 56, el sínodo de Alejandría que condena a Arrio. De ello se infiere que el autor no admite la cronología breve del origen de la controversia arriana, mantenida en base a una oscura noticia de Eusebio de Cesarea (*De vita Constantini imperatoris*, II, 61-62) por E. Schwartz (*Gesammelte Schriften. Band 3. Zur Geschichte des Atha-*

nasius, Berlín, 1959, p. 165), G. Bardy (*Saint Athanase (296-373)*, París, 1914, p. 10, n. 1) y «La crisis arriana», en Fliche-Martin. *Historia de la Iglesia. Vol III. La Iglesia del Imperio*, ed. española de J. M. Javierre, Valencia, 1977, p. 81 n. 3), W. Telfer («When Did the Arian Controversy Begin?», en *Journal of Theological Studies*, 47, 1946, p. 129-142), S. Calderone (*Costantino e il cattolicesimo*, vol. I, Florencia, 1962, p. 221-223) y E. Bouларand (*L'Hérésie d'Arius et la «Foi» de Nicée. Première Partie. L'Hérésie d'Arius*, París, 1972, p. 21).

Consiste el segundo acierto en decir, en la página 67, que existieron diversos πρόεδροι en el sínodo de Nicea del año 325, uno de los cuales sería probablemente Eustacio de Antioquia. El tercero y último va de la página 237 a la 242 y estriba en comparar la lucha de Atanasio de Alejandría contra los obispos palaciegos afectos a las tendencias arrianas, con la resistencia que a los cristianos filonazis opusieron K. Barth (1886-1968) y D. Bonhoeffer (1906-1945).

Gonzalo Fernández

A. BRANCACCI
Rhetorike Philosophousa
 Roma, Bibliopolis, 1985, 347 p.

El present llibre suposa una interessant aproximació a la figura de Dió de Prusa (també conegut com Crisòstom) a través dels avatars de la seva tradició al llarg del període imperial i bizantí. Dió, per diversos motius, fou centre d'interès de molts autors posteriors,

que, com demostra el professor Brancacci, veieren en ell un model, un dels darrers exemples del món clàssic.

L'autor, estudiós del pensament antic, estructura el seu treball en dues parts. La primera, dedicada a l'època imperial, examina els testimoniatges d'autors com Filóstrat i Sinesi principalment, a més d'altres menys il·lustratius, com Eunapi i Femisti. L'anàlisi dels textos resulta gairebé exhaustiva, i ofereix l'avantatge que els textos estan, si no totalment, en gran part reproduïts en llengua original. En l'esmentada anàlisi, Brancacci ressalta la manipulació que de l'obra i la figura dionea fan els seus glossadors, la qual cosa és facilitada pel caràcter polifacètic de Crisòstom. En efecte, els més antics testimoniatges fan recaure en Dió la doble condició de filòsof i orador (d'aquí ve el nom del llibre).

Així, els autors de l'època imperial veuen en la seva persona el perfecte retrat de l'intel·lectual —a la manera dels antics sofistes— que reuneix teoria i pràctica en la seva activitat, i que s'interessa principalment per la política i la moral. Molt diferent és, tanmateix, l'ús que en fan els autors bizantins, a la recerca més d'un ideal estètic que d'un model polític o ètic. La claredat i la senzillesa de l'estil de Dió unida a una certa solemnitat, que l'acosta, d'una banda a Lísias, i d'una altra a Plató, són les seves virtuts més preades aleshores per Foci, Aretas i la resta de figures de l'època. Aquesta preferència no és, però, com molt encertadament assenyala el professor Brancacci, deguda a motius exclusivament d'ordre estètic, sinó també ètic, ja que, d'acord amb les teories, aleshores en boga, d'Hermògenes, l'estil és el reflex del caràcter, i la pulcra elocució de Dió demostra un caràcter que la fa digna d'imitació per qualsevol autor cristià. Clou el llibre

una breu exposició de la història del corpus dioneu.

Finalment, acabem posant de manifest la utilitat d'aquest llibre, no tant sols per als especialistes, sinó també per a tots aquells que vulguin aproximar-se a aquest període de la cultura grega tan desconegut i poc estudiat a les nostres facultats. La perfecta estructuració del llibre (trobem potser a faltar una petita aproximació prèvia a la figura de Dió) i la riquesa de la documentació fan grata la seva consulta i lectura.

Santiago Pérez Orozco

H. MACCOBY

Judaism in the First Century

136 p., «Sheldon Press».

Londres 1989.

ISBN: 0-85969-550-6

Con este volumen, la editorial Sheldon inicia la serie «Issues in Religious Studies», bajo la dirección de P. Baelz y J. Holm. Aunque el título del libro alude a la trayectoria del judaísmo en el s. I de la Era Cristiana, su tema primordial se centra en el estudio de los vínculos de Jesús de Nazaret con la αἵρεσις de los fariseos. Como manifiesta el autor en la página 1, ante la hostilidad del Nuevo Testamento hacia las creencias judías coetáneas, ha empleado también otras noticias que proceden de: a) la literatura intertestamentaria, sobre todo los libros pseudoepigráficos; b) los Rollos del Mar Muerto; c) los escritos de Flavio Josefo y Filón de Alejandría; y d) el «corpus» literario